

REISZ T. CSABA

LIPSZKY JÁNOS LEVELEI GRÓF FESTETICS GYÖRGYHÖZ Adalékok a Mappa Generalis Regni Hungariae c. térkép születéséhez

A XVIII. század második felének nagy ideológiai vonulata, a felvilágosodás és a cenzúra ezzel összekapcsolódó enyhülése és átalakulása jelentős fellendülést hozott a hazai könyvkiadásban. Az egymás után alakuló nyomdák és könyvkereskedések számára a nagy, akár tízezres példányszámú hivatalos nyomtatványok, imakönyvek, röplapok és kalendáriumok biztosították a fő jövedelmet. A pár száz vagy ezer példányban megjelenő igényesebb szépirodalmi vagy tudományos művek a nyomdák tekintélyét emelték ugyan, azonban ezen munkák iránt a kereslet sokkal kisebb volt.¹ A bizonytalan bevétel és a biztosabb ráfizetés miatt az „üzletember” kiadók nem szívesen állták a nyomtatás költségeit, a szerzőknek pedig nem volt elegendő pénzük, hogy azt magukra vállalják. Ezen az állapoton sokszor csak a gazdag főurak nagylelkű támogatása segíthetett, akik részben vagy teljes egészében hozzájárultak a költségekhez; az ő áldozatvállalásukról tanúskodnak a korszak sajtótermékeinek ajánlásai is.

Korának egyik legbőkezebb mecénása gróf Festetics György (1755–1818) volt, aki nemcsak a magyar nyelvű irodalmat vette pártfogásába, hanem felkarolta a tudományos tevékenységeket is — gondoljunk például a Helikoni Ünnepekre vagy a Georgikon működésére.²

A gróf jelentősen támogatta a magyar nyelvű könyvkiadást, így például anyagiilag segítette azt a vállalkozást, melynek célja az volt, hogy a magyar írók munkáit sorozatban kiadják. E gyűjtemény összefoglaló címe Magyar Minerva, szerkesztője Péteri Takács József volt, aki Festetics gyermekét 1790-től nevelte. A sorozat megjelentetését a gróf évi 1000 forinttal kívánta segíteni, azonban a második kötet elkészülte után, 1798-ban Festetics visszalépett a kiadvány támogatásától, arra hi-

1 *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 2. kiad. Bp., 1983. 529–533. p.

2 Festetics György életéről és tevékenységéről (benne a mecénás szerepéről) a további irodalmat is elősorolva szól *Szabó Dezső*: A herceg Festetics-család története. Bp., 1928. 197–313. p. (a mecénásról: 286–294. p.), illetve irodalomtámogató szerepéről külön a *Szabó D.* által is többször hivatkozott *Négyesi László*: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. In: Keszthelyi Helikon, 1925. Szerk.: Lakatos Vince. Keszthely, 1925. 37–231. p.

vatkozva, „hogy Lipszky hadnagy magyarországi mappáira 2000 forintot szánt, ezért nem segítheti tovább a Minervát.”³

Festetics ugyancsak nagy anyagi és erkölcsi támogatást nyújtott az ország megismerését és megismertetését elősegítő térképkészítésnek és -kiadásnak is. Az 1786-tól a magyar nemesi testőrség tagjaként Bécsben tartózkodó gróf, hogy hazájának valami módon hasznára lehessen, megbízott egy Schwabberger nevű főhadnagyot Vas és Zala megye térképének elkészítésével, munkájához több mint 1000 forint támogatást nyújtott, sőt a kész térképek forgalmazási jogát is a tisztre ruházta.⁴ Sokkal jelentősebb azonban az a támogatás, melyet Festetics Görög Demeter megyetérkép-sorozatához nyújtott. Az 1792–1811 között 62 szelvényen megjelent Magyar Atlasz 34 lapját „Méltóságos Festetics György Ónagyságának, hazafiúi igyekezete hathatós előmozdítójának ajánlja Görög”. Az atlasz egy lapjának elkészítése 200 forintba került, vagyis Festetics 6800 forintot adott a vállalkozáshoz.⁵

A gróf erkölcsi-anyagi hozzájárulásával született térképművek közül a legjelentősebb és leghíresebb Lipszky János említett műve volt: Magyarország kilenc szelvényen elkészített általános térképe (1804–1808), az ahhoz készített névmutató, a Repertorium (1808) és a munka lezárását jelentő áttekintő térkép, a Tabula Generalis (1810), melyet a szerző tolnai Festetics György cs. kir. kamarásnak és titkos államtanácsosnak, egykori mecénásának és támogatójának ajánlott.⁶

Lipszky János (1766–1826) alig tizennyolc éves korában mint önkéntes kadét lépett katonai pályára, és 1813-ban ezredesként vonult vissza a szolgálattól családi birtokára, Szedlicsnára (ma Trenčianske Stankovce, Szlovákia). A veterán katona halála előtt fél évvel elkészítette emlékiratait, melyben főleg katonai tevékenységéről, illetve nyugdíjasként birtoka felvirágoztatását célzó intézkedéseiről írt. A dokumentum szerint Lipszky szabadidejében Magyarország és a társországok lehetőleg teljes térképének elkészítésén dolgozott, amit eredetileg csupán hadászati

3 *Négyesi L.*: i. m. 75–85. p.

4 *Szabó D.*: i. m. 219–220. p.

5 *Szabó D.*: i. m. 288. p. Mások szerint 41 lap kiadását állta Festetics: *A magyar földmérés és térképészet története*. Főszerk.: Joó István–Raum Frigyes. I/B köt. 2. fejr.: *A magyar földmérés és térképészet története Mikoviny Sámuel fellépésétől a XIX. század közepéig*. Bp., 1992. 254. p. (A továbbiakban *A magyar földmérés*)

6 „Excellentissimo ac Illustrissimo Comiti Georgio Festetics de Tolna, Camerario Caesareo Regio et Intimato Status Consiliario, suo quondam Protribuno Maecenati et Fautori gratiosissimo dedicat Auctor.” Az ajánlást már korábban megígérte Lipszky Festeticsnek, ld. az V. levelet.

munkája mellékletének szánt, azonban környezete biztatására végül önálló megjelentetését is vállalta.⁷ A legfelsőbb szintű katonai és polgári hivatalok és személyek támogatásával 1798–1808 között kisebb megszakításokkal folyamatosan Pesten tartózkodott, összeállította és kinyomtatta korának legteljesebb és legpontosabb Magyarország-térképét.⁸

A kapcsolat

Festetics György és Lipszky János már régóta ismerték egymást, mert 1787-től azonos alakulatnál szolgáltak, amelyet az ezredtulajdonosról az időben Graevennek neveztek (utóbb itt szolgált Széchenyi István és a legendás Simonyi óbester is). Első írásos adatunk kapcsolatukról még korábbi: Lipszky kadét Pozsonyban 1784. december 15-én jelentést írt Festetics számára.⁹

Az azonos szolgálati helyen túl a gondolkodásbeli közösség is összefűzte ketőjüket. A II. József halálát követő rendi mozgolódás nyomán Budára összehívták az országgyűlést, és annak biztosítására a Graeven-ezred két századát is a városba rendelték. Az ezred magyar tisztjeit sem hagyta azonban érintetlenül a nemzeti buzgalom, és az országgyűléshez beadványt intéztek, melyben többek között magyar nyelvű vezényletet követeltek. A dokumentumot gr. Festetics György és több társa írta alá. A jakobinus-iratok között található Laczkovics János, a tragikus sorsú kapitány 1791. augusztus közepén készített önigazoló jelentése II. Lipót számára a beadvány létrejöttének történetéről, saját szerepéről és Festetics alezredeshez való viszonyáról, melyből többek között az is kiderül, hogy a kérvényt eredetileg Lipszky is aláírta volna: „[Festetics] a többször említett kérvényt az összes magyar tiszthez, és ilyen volt Schmied, Archi, Ruzsovits, Koronthály kapitányoktól Tsitsmán, Szili, Vincze, gr. Pejasevits, Borsitzki, Nagy, Noszák, Ladányi, Lipszki, Guozdentsevits, Vidos fő- és alhadnagyokon keresztül minden bennszülött magyarhoz, gr. Pálffy kivéve, aki akkor szabadságra utazott, odavitte, hogy írják alá.”¹⁰

7 Reisz T. Csaba: Egy elveszettnek hitt önéletírás — Lipszky János emlékirata. In: Fons, 1. (1994) 1. sz. 52–78. p.

8 Lipszky itteni tevékenységéről ld. Reisz T. Csaba: Lipszky János Pesten. Kísérlet Pest-Buda térképének kiadására 1802-ben. In: Történelmi Szemle, 37. (1995) 2. sz. 229–255. p.

9 Magyar Országos Levéltár (= MOL) P 246 A Festetics család keszthelyi levéltára. Festetics György (I.). A hozzáintézett levelek között a levélírók betűrendjében.

10 A magyar jakobinus mozgalom iratai. S. a. r. Benda Kálmán. I. köt. Bp., 1957. (Magyarország újabbskori történetének forrásai.) 523. p.

A levelek

Lipszky János gróf Festetics Györgyhöz írott levelei azért tarthatnak érdeklődésre számot, mert a kartográfia történet nevezetes fordulópontjának mondott térkép szerzője és munkája csak felszínes kutatások témája volt, az elkészült tanulmányok és cikkek — egymásra hivatkozva — számtalan téves következtetést rögzítettek.¹¹ A levelek alapján finomítható és pontosítható, illetve újabb adalékokkal bővíthető a Magyarország-térkép elkészítésének körülményeiről kialakított kép.

Lipszky leveleiben többször is vállalkozása kezdettől fogva legfőbb támogatójának nevezte Festeticset, akit e kegyes segítségéért igyekezett tájékoztatni munkálatainak állásáról, sőt esetenként még dokumentum-másolatot is csatolt a beszámolóhoz. Ugyancsak háláját akarta kifejezni az ajándékba küldött térképrítkasággal, br. Metzburg kézirat Galícia-térképével is.¹² Személyes találkozásra is sor került közöttük, ahol Lipszky további terveit is elmondhatta a grófnak (mint azt a III. levélben előre jelezte), sajnos e megbeszélésről — ha volt — nem maradt fenn írásos emlék. Az első négy levél a vállalkozás kezdeti szakaszában született, és jól tükrözi a korai terveket és szándékokat, a két utolsó a már (majdnem) kész térképről tudósított.

Az 1798. július 5-én kelt, valószínűleg valóban első levelében Lipszky részletesen beszámolt tervezett munkája előzményeiről, arról, hogy mi indította őt egy ilyen vállalkozás elkészítésére:

„Valóban szégyen szülőhazánk számára, hogy erről az oly szép és érdekes országról való jó térkép készítésében oly nagyon visszamaradtunk, hogy ennek az országnak

-
- 11 Lipszky János életéről és tevékenységéről három alapvető cikk készült, ezek adatait veszik át a különféle lexikonok vagy térképtörténeti szintézisek is: *Janovszky László*: Lipszky János. In: Trencsén vármegyei természettudományi egyesület évkönyve, XV. 1892. 119–134. p., *Csendes László*: Lipszky János huszártiszt életútja és térképei. In: Hadtörténelmi Közlemények, 29. (1982) 3. sz. 464–481. p. és *Bartha Lajos, ifj.*: Újabb adatok Lipszky János életéhez és munkásságához. In: Hadtörténelmi Közlemények, 30. (1983) 4. sz. 624–636. p.
 - 12 Metzburg, Georg Ignaz Freiherr von (1735–1798) jezsuita, matematikus. Előbb a bécsi csillagvizsgáló igazgatója, 1773-ban Galíciába ment és Galícia keleti felének felmérésében segédkezett Joseph Liesganignak. „Néhány nappal halála előtt még az éppen akkor az osztrák államterülethez kapcsolt Nyugat-Galícia felmérését irányította, még a térkép elkészítését is elkezdte, amelyet azonban csak Triesnecker fejezett be.” *Wurzbach, Constant*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Bd. XVIII. Wien, 1868. 64. p. Lipszky bizonyára a felmérési eredményekből készített kézirat vázlatok közül szerezte meg a Festeticsnek küldött példányt, talán éppen Triesnecker csillagásztól.

még egy pontos trigonometriai, még kevésbé csillagászati felmérését sem mutathatjuk fel. Sem az Udvari Haditanács térképei, sem az 1785-ben készített Magyarország-térkép nem nyugszik csillagászati alapokon, mint ahogy bebizonyítható, hogy nem tekintvén a legjobb trigonometriai felmérést, egy ilyen méretű ország, mint amekkorára Magyarország a határoló országokkal, geometriai kidolgozását lehetetlen csillagászati segítség nélkül elkészíteni.” (1. levél)

Lipszky olyan térkép elkészítésére vállalkozott, amelyik ezt a lemaradást behozhatta, vagyis a korszak két alapvető, a pontosságot biztosító térképészeti módszere, a trigonometriai és a csillagászati felmérések eredményein alapult volna. Munkájában igyekezett felhasználni a korábbi kéziratot és nyomtatott térképeket és csillagászati eredményeket is.

„Túl későn láttam be, hogy merész a terv, amelyet magam elé tűztem, és csak mikor már hozzákezdtem a munkához, azután fogtam fel a földrajzi fogyatékoságokat (melyben az ország sajnos! még található), hogy csaknem lehetetlen Magyarországról valami jó használhatót nyújtani, anélkül hogy egyúttal ne esnének Müller, Mikoviny, Szászky, Kray, Csáky, Marsigli, Krieger, Reilly, Schrömbel, az Artaria kiadó stb. hibáiba, melyek mind részben félkész darabok, utánmetszések és befejezetlen másolatok, az én ismereteim szerint egyik sem alapul valódi trigonometriai-csillagászati felmérésen.” (1. levél)

A földrajzilag (szélességi és hosszúsági fokkal) pontosan meghatározott helyek kis száma miatt Lipszky korának neves csillagászaikhoz fordult, és arra kérte őket, hogy a birtokukban levő mérési eredményeket bocsássák rendelkezésére. Taucher Ferenc budai, Franz Triesnecker bécsi és Zach Ferenc magyar származású gothai csillagász kevés adattal ugyan, de örömmel segített neki. Zach Ferencsel e megkeresésből élénk és a vállalkozást nagyban segítő levelezés alakult ki, amelybe Lipszky állandó segítőtársa, Schedius Lajos pesti egyetemi tanár is bekapcsolódott. „Utóbb levelezésem és ismeretségem ezzel az emberrel [ti. Zach Ferencsel] nagyon érdekes volt, és abba a helyzetbe jutottam, hogy immár több adatom van az ország földrajzi térképének elkészítéséhez, mint amennyit az udvar súlyos ezrek elpazarlásával is aligha tudna megteremteni.” — írta első levelében Lipszky a grófnak. Ugyanebben a levelében a lehetséges forrásul szolgáló térképeket is összefoglalta, azonban ez — állítása ellenére — nem saját ismerete, ugyanis egy hónappal korábban Zach a következőt írta Schediusnak: „Denn das was Müller, Mikoviny, Szászky, Kray, Czaki, Marsigli, Krieger, Oreily, Schrömbel, geliefert haben, sind theils Stückwerke, und unvollständige Copien, allein meines Wißens gründet sich keine auf wirkliche trigonometrische-astronomische Meßung...”¹³

Az említett személyek munkái a magyarországi térképtörténet még hibáikkal együtt is jeles darabjai. Luigi Ferdinando Marsigli gróf — Johann Christoph Müllerrel az oldalán — a XVII. század végén, a felszabadító háborúk idején elsősorban a Duna felmérésével foglalkozott, és tevékenységének eredménye, hogy Lázár deák térképe óta a Duna egyre csak torzuló (kiegyenesedő) vonala elnyerte helyes alakját. Marsigli háromszögeléssel és csillagászati helymeghatározással dolgozott, sajnos azonban csak a Duna mentét dolgozta fel hatkötetes munkájában, melynek első kötetében, 1726-ban jelentette meg Duna-térképét.¹⁴

J. Ch. Müller 1709-ben adta ki az országról készített térképét, a korábbiakkal ellentétben e műben is helyes a Duna folyásának rajza. Részben háromszögeléssel készítette munkáját, azonban sok esetben régebbi térképek (és azok hibáinak) felhasználásával dolgozott.

Kray Pál mérnökkari hadnagy Szepes megye (és ezzel Magyarország legelső megyei) térképét készítette el 1715. július 15-i dátummal, ezt később Bél Mátyás megjelentette egyik munkájában.

Talán a hazai kartográfia legismertebb személyisége Mikoviny Sámuel, aki Bél Mátyás országleírásához készített térképeivel és az ahhoz kapcsolódó elméleti művekkel megvetette a modern tudományos térképészet alapjait. A térképészítés két legfontosabb alapjának a csillagászati helymeghatározásokat (asztronómiai alap) és a háromszögeléssel történő felmérést (trigonometriai alap) tartotta.¹⁵

Ignaz Müller 1769-ben adta ki 12 lapos Magyarország-térképét.

Tomka-Szászky János evangélikus lelkész 1781-ben megjelent poszthumusz történeti földrajzi munkájának melléklete több, még 1751-ben készült történelmi térképet tartalmazott, e mű a magyar történelmi kartográfia ősterméke.

Csáky nevű térképész, a térképészettel foglalkozó főurat vagy kiadót a szakirodalomban nem sikerült azonosítani.

Krieger Sámuel a magyar Helytartótanács hivatalos matematikusa volt a XVIII. század végén. Nem tudni, hogy a magas hivatal tulajdonában levő, az első katonai felmérés szelvényei alapján készült Neu-féle 22 lapos titkos térképet használta-e

-
- 13 Zach Ferenc levele Schedius Lajoshoz 1798. május 23. In: Briefe Franz Xaver von Zachs in sein Vaterland. Hrsg. Brosche, Peter und Vargha, Magda. Bp., 1984. (Publications of the Astronomical Department of the L. Eötvös University 7.)
 - 14 A térképészekre ld.: *Fodor Ferenc: A magyar térképírás I-III.* Bp., 1952-1954., vonatkozó részei: L. F. Marsigli és J. Ch. Müller: 75-78., Kray P.: 80-81., Mikoviny S.: 87-94., Tomka-Szászky J.: 100., I. Müller: 104-105., Krieger S.: 113-115. p.
 - 15 A gazdag Mikoviny-irodalomra ld. *Török Enikő: Egy XVIII. századi polihisztor: Mikoviny Sámuel.* In: Fons, 2. (1995) 1. sz. 73-89. p.

az 1790-ben megjelent Magyarország-térképéhez, nagy valószínűséggel — éppen a titkossága miatt — nem.

Kevesébé ismert a még említett két személy: Franz Anton Schrämbel bécsi könyv- és metszetereskedő, író, 1786–1800 között 136 lapon kiadta Általános Német Atlaszát, és nevéhez fűződik Wenzely A. Magyarország-térképének megjelentetése is.¹⁶ Franz Johann Joseph von Reilly (a levélben hibásan O'Reilly), a XIX. század első évtizedében élt Bécsben, ugyancsak könyv- és metszetereskedő volt. Neve alatt jelent meg nagy német atlasza, melynek lapjaiból 1803-ban már 28 szelvény volt kész. 1796-ban Ignaz Müller és Korabinszky János Mátyás nyomán készített térképet Magyarországról.¹⁷

Lipszky előbb horvátországi és szlavóniai térképeket, majd Balla Antal Pest megyei térképét is kérte Festeticstől, valamint azt, hogy járjon közbe sógoránál, gr. Széchényi Ferencnél, hogy annak mappáit is használhassa munkájához. Később Lipszky köszönetet mondott a segítségért, mert „ő excellenciája Széchényi gróf valószínűleg nagyságod rábeszélésére kegyeskedett ismételten felajánlani nekem, hogy az ő egész híres geográfiai gyűjteményét minden további nélkül használhatom, minő támogatás!”

„Hogy a munka minél teljesebb legyen, kezdeményezem, hogy ezen az őszön, hacsak a kormányzat nem okoz nekem nehézséget, és az egri érsek által a csillagvizsgálójából a három műszer, nevezetesen egy kvadráns, egy ingaóra és egy tubus odaigértetik, az itteni csillagvizsgáló adjunktusával, Bogdanich-csal (kétség nélkül állíthatom, hogy a Monarchia első matematikusa) saját költségén egy csillagászati expedíciót tegyünk végig ezen királyság határai mentén, Varasd, Gradiska, Zimony. Ó-Orsova, Marga, Máramarossziget, Munkács, Orlik, Lócse, Csáca és Holics útvonalon át.”
(I. levél)

Lipszky térképe elkészítésekor a már Mikoviny által megfogalmazott tudományos elvek (csillagászati és trigonometriai) szerint kívánta munkáját megvalósítani. Mivel a kizárólag háromszögelésen alapuló — kétségtelenül a legpontosabb eredményt nyújtó — térképkészítéshez sem a személyi, sem a tárgyi és anyagi feltételek nem voltak biztosítva, ezért a pontatlanabb de egyszerűbb megoldáshoz folyamodott: összegyűjtött több száz különféle térképet, ezeket azonos méretarányra hozva megyénként elkészített egy tervezetet, és azt a Helytartótanács útján megküldte az

16 Wurzbach, C.: i. m. Bd. XXV. Wien, 1873. 198. p. és Allgemeine Geographische Ephemeriden (= AGE), 1803. Bd. XII. 738. p.

17 Wurzbach, C.: i. m. Bd. XXXI. Wien, 1876. 254. p. és AGE, 1803. Bd. XII. 738. p.

illetékes vármegyének, hogy az ottani földmérő és más ahhoz értő személyek javítsák és pontosítsák. Ugyanekkor igyekezett csillagászatilag minél több, lehetőleg az ország határain fekvő (így a térkép „kereteit” megadó) település földrajzi helyzetét meghatározni, és azután az ország többi helységét a visszaküldött, megyei méretekben pontosnak tekinthető anyag alapján egyszerű számítással ezekhez a pontokhoz viszonyítva kívánta feltüntetni. A vármegyék pontosító munkája három évig tartott, némelyik megye csak többszöri felszólítás után juttatta vissza javítását.

A csillagászatilag meghatározott helyek kis száma miatt a megyei munkálatokkal egyidőben egy expedíció kiküldését is kezdeményezte Lipszky. A nádor — néha csak erélyes — közbenjárására a budai csillagvizsgáló első segédje, Bogdanich Imre Dániel a Tanulmányi Alap terhére 1798 és 1800 között több település fekvését számította ki a Fiume, Carlopago, Dubica, Pétervárad, Zimony, Ó-Orsova, Szeged, Déda, Szatmár, Máramarossziget, Tokaj, Kassa, Csáca, Szokolca mérési helyszíneken haladva.¹⁸ Az első levélben említett útvonal tehát később módosult, és így nem érintette Gradiskát, a Karánsebestől északkeletre fekvő Márgát, Munkácsot, a Bártfától kelet-északkeletre fekvő Sáros megyei Orlikot és Lőcsét, vagyis az eredetileg valóban az országhatár mentén tervezett expedíció többször az ország belsőbb területein haladt.

Mivel az útvonal a katonai ellenőrzés alatt álló határőrvidékeken is keresztülment, ezért elindulás előtt szükséges volt az Udvari Haditanács engedélyét is megkérni. Sajnos az engedély másolata nincs az 1799. december 11-én kelt IV. levélben, valószínű, hogy a Lipszky által visszaküldeni kért Prixner-levél helyett azt juttatták vissza a szerzőhöz. A Magyar Kancellárián is keresztülfutó ügy dokumentumai szerint 1799 februárjában a károlyvárosi, a varasdi, a báni, a szlavón és a bánási, valamint minden eshetőségre készen az erdélyi, a kelet- és nyugat-galíciai főparancsnokságot is arra utasította a Haditanács, hogy a felmérést végző Bogdanichot ne csak szabadon átengedjék, de munkájában ne is akadályozzák, csillagászati megfigyeléseiben ne korlátozzák (több feladatuk azonban nincs).¹⁹ Schedius

18 Bogdanich expedíciójáról a korábbi irodalmat is megadva ld.: *Reisz T. Csaba*: Bogdanich Imre Dániel. In: *Természet Világa*, 126. (1995) 2. sz. 90–93. p.

19 MOL A 39 Magyar Kancelláriai Levéltár. Acta generalia (általános ügyek). 1799. 1852. sz.: „wird ... dem Karlstädter, Warasdiner, dem Banal, dem Slavonischen, dem Banatischen, und obgleich der Gegenstand sich vielleicht nicht auf Siebenbürgen und Gallizien erstrecken dürfte, zu allem Überfluß, doch auch dem Siebenbürgischen, dann dem Ost, und Westgallizischen general kommando verordnet, daß der zur Aufnahme mancher astronomisch geometrischen Bemerkungen in verschiedene dasige Gegenden beordnete Adjunkt der Ofter Sternwarte

Lajos úgy tudósított a haditanácsi engedélyről, hogy a főparancsnokságok azt az utasítást kapták: Lipszky kapitányt „az ő közhasznú munkájában lehetőség szerint segítsék, ennél fogva tegyenek olyan előkészületeket, hogy neki az időről időre szükséges felvilágosításokat oly gyorsan, amennyire lehet, megszerezzék, és ugyanígy piszkozatainak kijavítását mindenkor haladéktalanul teljes pontossággal foganatosítsák”.²⁰

„A térkép maga szelvényekben lesz megszerkesztve, kezdetben 16, pusztán Magyarország és a határoló országok részeit tartalmazó lett volna, mindegyik szelvény regál fólió lapon, 20 bécsi hüvelyk hosszú és 18 hüvelyk széles, a lépték innen 3/4 hüvelyk egy földrajzi vagy német mérföld, következésképp egy szélességi fok 11,25 hüvelyk lett volna. Amint módot és lehetőséget találok rá, szándékomban áll a térképet csak 14 lapra, és ha a hadi körülmények megkövetelik, tovább is kicsinyíteni, de addig ez függőben marad.” (I. levél)

Lipszky János részletes beszámolót küldött készülő térképéről Zach Ferencnek, aki csillagászati szaklapjában közölte azt *Nachricht von der geographischen Karte von Ungarn in neun Blättern, und Einrichtung derselben* (Tudósítás Magyarország kilenc lapos földrajzi térképéről és annak rendszeréről) címmel.²¹ A szerző műve ismertetésekor korábbi tervét is megemlítette, hogy eredetileg 25 regál méretű lapon akarta elkészíteni a térképet. Más irányú szolgálati kötelezettségei, és az a tény, hogy állása nem engedi, hogy egy és ugyanazon helyen meghatározott ideig tartózkodjék, valamint a nagyméretű vállalkozással szükségképpen összekapcsolódó jelentős költségek azonban arra ösztönözték, hogy a lehető leggyorsabban és legolcsóbban készítsen közhasznú térképet. Ezek alapján döntött úgy, hogy a mappát kilenc regál-lapon (és az áttekintő térképét egy tizediken) adja ki. A regál-lap méretét is megadta, terve szerint 25,6 bécsi hüvelyk széles, 16,8 bécsi hüvelyk magas lesz minden szelvény. Az említett ún. tizenkettes bécsi hüvelyk (12 hüvelyk = 1 láb) hossza 2,634 cm, vagyis egy-egy lap mérete 67,43x44,25 cm lett volna.

Daniel Bogdanitsch aller Orten nicht nur frei passiret, sondern auch in dieser seiner Bearbeitung nicht verhindert werde, indeme man sich versiehet, daß derselbe sich blos auf die ihm zu erheben überlassene astronomisch geometrische Bemerkungen beschränken, und außer solchen seinen Auftrag auf nichts weiters ausdehnen werde.”

- 20 Monatl. Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde (= MC), 1800. Bd. I. 3. St. március. 295. p.
- 21 MC, 1803. Bd. VIII. 3. St. szeptember. 234–248. p.

A térkép méretarányát a szerző úgy határozta meg, hogy egy földrajzi mérföld — számításai szerint 3912 öl — a térképen 0,6 bécsi hüvelyk lesz.

Schedius Lajos saját lapja, a rövid életű Zeitschrift 1804. évi számában nagy örömmel számolt be a térkép végre elkészült első (VIII. számú) szelvényéről. Az általa mért térképlap 1 láb $4 \frac{5}{100}$ hüvelyk magas és 2 láb $1 \frac{5}{10}$ hüvelyk széles, „a méretarány $\frac{6}{10}$ hüvelyk egy földrajzi mérföldre, ami minden közönséges térképnél, ahol a pontosságra figyelmet fordítanak, elég nagy lenne, azonban annál a magas fokú gondosságnál és a rendkívüli teljességnél, mellyel ez a térkép kidolgozásra került, ugyanaz talán némely részletben túl kicsi lesz”.²² Ez a szelvény tartalmazott egy mérőléce is, az ún. aránymértéket, kilenc mértékegységre (német vagy földrajzi, magyar, osztrák, lengyel, francia, itáliai, török, angol, orosz mérföld). A „vonalzó” fölött pedig az áll: „Mensura unius Gradus Meridiani (in long 58684 organum Vienensium) = 9 pollicum Vienensium ex mappa desumti”, vagyis egy meridián menti ívfok (58 684 bécsi öl hosszúságú) = 9 bécsi hüvelyknek felelt meg.

Az első szelvény kiadása után külföldön is megjelent egy térképrecenzió, amely szerint a lap $25 \frac{1}{6}$ hüvelyk széles és 16 hüvelyk magas (66,29x42,14 cm) volt. A recenzens azonban más léptéket adott meg, mert mérése szerint egy szélességi fok nem kilenc, csak nyolc hüvelyk és 10,3 rajnai vonal volt, vagyis egy földrajzi mérföldnek kb. $\frac{7}{12}$ hüvelyk felelt meg.²³

A regal lap (regal Blatt, regal folio) egy korabeli papírméret német nyelvterületen használt elnevezése volt, melynek eredete a „bolognai táblák” nevű papírkészítési méretek (Imperialle, Réalle, Mecane, Récute) Réalle méretének nevére megy vissza.

A többször említett 0,6 hüvelyk = 1 földrajzi mérföld méretarány a szerző által megadott ölszám alapján $0,6:3912 \times 6 \times 12$, vagyis $1:469\,440$. A VIII. szelvényen található meghatározás szerint viszont $9:58\,684 \times 6 \times 12$, vagyis $1:469\,472$. A Lipszky-térkép szakirodalomban elfogadottnak tekintett méretaránya ez utóbbi, az $1:469\,472$.²⁴ A közölt méretarányt annyira pontosnak vették, hogy a mellékelt vo-

22 Zeitschrift von und für Ungern. (= ZU) 1804. Bd. IV. Heft 5. 334–335. p. A lap mérete eszerint 42,16x67,17 cm

23 AGE, 1805. Bd. XVI. 93. p.

24 A lapméretre és a méretarány többféle számítására ld. Winkler György: A Lipszky-térkép méretaránya. In: Geodézia és Kartográfia, 37. (1985) 4. sz. 270–273. p., ezt több helyen pontosítja és helyesbíti, valamint a számítások közötti különbség magyarázatát is megadja Bartha Lajos, ifj.: Hozzászólás Winkler György „A Lipszky-térkép méretaránya” c. cikkéhez. In: Geodézia és Kartográfia, 38. (1986) 3. sz. 195–198. p. Ugyanezt a méretarányt adják meg több mint egy évszázaddal ezelőtt: Smola, Karl und Joseph Freiherr von: Handbuch für k.

nalzón még csak ellenőrző méréseket sem végeztek, pedig a szokatlan léptéket legalábbis gyanakvással kellett volna fogadni. A VIII. szelvény mérőlécén a különféle mértékegységek szerint mért és számított méretarány: 1:478 646,45 (német mérőföld), 1:478 643,42 (magyar mérőföld), 1:489 712,22 (itáliai mérőföld), továbbá 1:478 735,48 (földrajzi mérőföld), 1:480 121,51 (osztrák mérőföld). A külföldi recenzius mérése szerint pedig a lépték 1:482 852,57. Ezek az adatok nagyjából azonos értékhez közelítenek, ám az nem a „hivatalosnak” tekintett szám!

A számított méretarányt vizsgálva felmerül a kérdés, hogy abban a korszakban, amikor a térképkészítésnek voltak bevált, általánosan használt léptékei, és a térképeket ezek átvételével, többszörözésével vagy (többszörös) osztásával készítették, akkor hogyan lehetséges, hogy egy katona-térképész — akinek különösen ismernie kellett a méretarányok egységesíthető és könnyen összevethető alkalmazásának fontosságát — egy minden korábitól teljesen különböző és pontosan nem arányosítható léptéket választ térképe számára. A kartográfusok szakmailag megalapozott számításaival a történész nem mer vitába szállni. Szükséges azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a korabeli megszokott gyakorlat szerint az osztrák mérőföldet gyakran németnek nevezték. A valódi német mérőföld a régi századfordulón vagy a XIX. század elején kezdett pontosulni, és 1844-re állapotodott meg, vagyis nem valószínű, hogy egy még nem rögzült mértéket használjanak mérőegységként.²⁵ A mérték zavarát csak fokozhatta a következő lépés, amikor az osztrák mérőföldet a német mérőföld másik nevével földrajzinak nevezték. Lipszky János térképénél ez történetelt, és ez könnyen bizonyítható is: az idézett korabeli lapokban is meghatározott lépték szerint a térképen 0,6 hüvelyk = 1 mérőföld, vagyis 6 hüvelyk = 10 mérőföld. Egy hüvelyk 2,634 cm, vagyis 6 hüvelyk = 15,804 cm. A Lipszky-térképen a kilenc különféle mérőföld közül 10 német mérőföld kb. 15,5 cm, míg 10 osztrák mérőföld egy kicsivel több, mint 15,8 cm. Ez azt jelenti, hogy a térképen 0,6 hüvelyknek 1 *osztrák* mérőföld felel meg, vagyis a méretarányt ezzel kell számolni!

Ezek alapján kijelenthető, hogy a szerző méretarányul a 0,6 hüvelyk = 1 osztrák mérőföld = 4 000 öl = 24 000 láb = 288 000 hüvelyk, vagyis 0,6:288 000, tehát 1:480 000 léptéket választotta, tehát egy kerek, jól kicsinyíthető és többszörözhető méretarányt alkalmazott. Mivel a szerző a fogalom felesrelése mellett ráadásul a német mérőföldet is szerepeltette a mérővonalzón, ez tovább nehezítette a pontos arányszám felismerését.

k. österreichische Artillerie-Offiziere. Wien, 1839.

25 *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp., 1990. 163., 165., 167–168. p.

A terv módosulását mutatja, hogy 1798-ban Lipszky eredetileg 16, majd kicsinyítéssel 14 vagy a körülményeknek megfelelően még kevesebb szelvényen kívánta a térképet elkészíteni, egy lap 20x18 hüvelyk (52,68x47,412 cm) lett volna. Valószínű, hogy a 25 szelvényes (5x5) feldolgozás a legkorábbi terv volt, és ez fokozatosan csökkent (4x4), míg végül 1803-ban már kilenc (3x3) szelvényes Magyarország-térkép elkészültéről számolt be a szerző. Lipszky levelében a 4x4-es térkép tervezett méretarányát is megadta: egy földrajzi vagy német mérőföld 3/4 hüvelyk lett volna a térképen, vagyis 1:281 664. A mérőföldről tett meghatározás alapján azonban valószínűbb, hogy ismét az osztrák mérőföldet nevezte német mérőföldnek, vagyis a tervezett méretarány 1:384 000 lett volna. A megvalósult térkép léptéke ennek 1,25-szerese, vagyis mérete az eredeti terv 4/5-e.

A Habsburg Birodalom egész területére kiterjedő első nagyszabású felmérés a munkálatokat végzőkről I. katonai felmérés néven ismeretes, az alkalmazott módszer a háromszögelés, valamint főként a hegyvidéken a pusztá szemrevételezés (à la vue) volt. Az elkészített szelvények méretaránya 1:28 800 (1 hüvelyk = 400 öl). E szelvények kicsinyítésével nagyobb területeket ábrázoló térképlapokat is készítettek, így pl. az ún. „kis térképet” II. József személyes használatára (1:115 200). A katonai felmérés magyarországi részét 1782–1784 között Andreas Neu vezette, az elkészült szelvények alapján egy áttekintő térképet, a 22 lapos Neu-féle ún. „földrajzi térképet” is összeállítottak, melynek méretaránya 1:192 000 volt, három példányban készült, az egyik a bécsi udvar, a másik a Helytartótanács, a harmadik az erdélyi Gubernium számára.²⁶ Mivel Lipszky János katonai pályáját éppen e felmérésnél kezdte, és mert Neu ezredes közvetlen környezetében, a törzsnél tevékenykedett, továbbá mert a nádor útján a Helytartótanács támogatását (így térképeibe való betekintés lehetőségét) is bírta, ezért nemcsak tudott a térkép létezéséről, hanem használni is módja lehetett. A térképet egyszerűen a felére kicsinyítve pedig éppen a Festeticsnek írt méretarányú (1:384 000) térképet készíthette volna el a szerző. Ez részben a felhasználni szándékozott forrásokat, részben az eredetileg alkalmazni akart módszert is megvilágítja. A végül választott 1:480 000 méretarányú térkép ugyancsak igazodik a katonai felmérés léptékéhez, a Neu-féle Magyarország-térkép méretarányának két és félszerese, vagyis annak a térképnek egyötöde.

A munka lezárásaként készített áttekintő térkép léptéke háromszorosa a részletes változatnak, vagyis 1:1 440 000. Ennek bizonyítása nehezebb, mert tovább növeli a zavart, hogy az áttekintő térképen a szerző az addigi kilenc helyett csak

26 A magyar földmérés i. m. 229–232. p.

négy különféle mértékegységre adta meg a mérőléceket. A két térkép vonalzóí nem állíthatók egészszámu arányba, általánosan mondható, hogy az egy lapos változat a mérőléce alapján valamivel több, mint háromszoros kicsinyítésben készült. Viszont ha a részletes térkép osztrák mérőföldjét vetjük össze az áttekinthető térkép német mérőföldjével, akkor egész pontosan 1:3 arányt tapasztalunk!

„A világ megközelítőleg egyetlen országról sem olyan nehéz egy általánosan hasznos térképet készíteni, mint Magyarországról, részben már a nemzetek sokfélesége miatt, amelyek mindegyikének szinte teljesen más, a többitől gyakran teljesen különböző szokásai vannak, még hozzá annyira, hogy az ember gyakran találhat olyan helyet, amely a mindenkori nyelveken akár négy különböző nevezettel is bír. Hogy ezt az állapotot megoldjam, elhatároztam, hogy a helységeket a lakosok uralkodó nyelvén nevezem meg a térképen, és az utánkeresés kényelmére a Királyságban található valamennyi helység, puszták, várak stb. alfabetikus névmutatóját csatolom hozzá, azonban mindenkor utalva a térképen megjelölt névre.” (1. levél)

Míg a vállalkozás több ponton módosult a későbbiekben, addig a Repertorium tulajdonképpen az itt megfogalmazott szempont alapján készült el, csak kisebb formai elemekben változott. A könyvformátumú segédlet hamar saját életet kezdett élni, és önálló helységnévtárként ma is gyakorta használják, hivatkoznak rá. A térképszelvények kiadása után hamarosan, 1808-ban jelent meg.²⁷ Példányszáma 1200 volt, ebből 575 nyomópapírra (Druckpapier), 575 félelyezett papírra (1/2 geleimte Papier), 25 írópapírra (Schreibpapier), 25 postapapírra (Postpapier) készült, a nyomtatást két részletben, 1808. szeptember 15-én és november 2-án végezték.²⁸

A szakirodalomban gyakran visszatérő megfogalmazás, hogy Lipszky a térkép után készített még egy névmutatót, és a vállalkozása sikerén felbuzdulva egy áttekinthető térképet is. Valójában azonban nem három összekapcsolható munkáról,

27 Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis Mappae Regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et Confiniorum Militarum Magni item Principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Joannes Lipszky de Szedlicsna regiminis caesario regii equestris Hungarici liberi baronis Frimont supremus vigiliarum praefectus. Secundum varias in his Provinciis usu receptas denominationes ab eodem Auctore elaboratum. Budaë, Typis regiae Universitatis Pestanae 1808.

28 A példányszámra, az egyes papírfajtákra és a készítési időre az adatokat Lipszky Jánosnak a térképkiadásról vezetett több szempontú kimutatásaiból vettem, ezek lelőhelye: Štátny Oblastny Archív v Bytči (= ŠOBA, Bytča; Nagybiccei Állami Területi Levéltár, Szlovákia), Fond Zs. Inv. č. 23. A Zsolnay család fondja, Lipszky János, a térképszéki iratai.

hanem egyetlen mű három részéről van szó, amelyet az egységben gondolkodva készített el a szerző. A munka összetartozását bizonyítja az előfizetés módja is, mert csak az egész vállalkozást (térkép-mutató-áttekintő térkép) lehetett megrendelni.²⁹

Az elkészült térképet Lipszky két rézmetszőre bízta: megnyerte a vállalkozásnak a lengyel származású Prixner Gottfriedet, aki addig Pozsonyban dolgozott, és aki eleinte nem volt biztos abban, hogy Pest–Buda hasonló munkakörülményeket biztosít majd számára, de végül 1801-ben áttelepedett, minden bizonnyal a Lipszky-térkép elkészítésének szándékával (ld. mellékelt levelét).³⁰ Ő metszette a szituációt, vagyis a hegy- és vízrajzot, árnyékolást stb. A másik rézmetsző a később térképkiadásra is vállalkozó Karacs Ferenc volt, aki a névanyagot metszette a lemezekbe, munkáját dicséri, hogy néhol csak fél milliméteresek a betűk, mégis olvashatók.³¹

Festetics gróf nemcsak térképgyűjteménye szükséges darabjainak átengedésével segítette Lipszkyt, hanem a vállalkozás kezdeti szakaszában anyagi támogatást is nyújtott neki, éppen akkor, amikor még a kész térképlapokból befolyt bevétel híján a munka könnyen abbamaradhatott volna — és a támogatásnak éppen ezért az összesen túlmutató jelentősége van.

Visszautalva e cikk elején említett, a hasonló vállalkozásokra jellemző bizonytalan bevételre vagy haszonra is, az igazsághoz tartozik, hogy hosszú távon a Lipszky-térkép kiadása szerfelett nyereséges volt. A szerző 1797-től 1812 áprilisáig havi bontásban vezette a kiadásokról és a bevételekről jegyzeteit. E jegyzék szerint a vállalkozás teljes kiadása 60 723 forint 32 krajcár (ebben volt elkönnyelve például egy hat darabos ezüstkanál-készlet is!), míg bevétele 89 126 forint 4 krajcár volt, vagyis Lipszky nyeresége 28 402 forint 32 krajcár volt.³²

29 Az összetartozást Lipszky külön is hangsúlyozta: „A kilenc lapos térképre, csakúgy az azt követő Általános Táblára és a Repertoriumra együtt lehet előfizetni, mert maga az egész együtt, és nem egyik a másiktól külön lesz kiadva; az egész munka befejezése előtt a tekintetes előfizető urakon kívül senki az egymás után megjelenő egyes lapokból nem fog kapni.” In: ZU, 1804. Bd. IV. Heft 5. 334–335. p., ezt átveszi: AGE, 1804. Bd. XIII. 381. p., és MC, 1804. Bd. IX. 2. St. február. 159. p.

30 *Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története.* Bp., 1951. 46., 204–207. p

31 Uo. 41–42., 147–152. p.

32 ŠOBA, Bytča, Fond Zs. Inv. č. 23. A Zsolnay család fondja, Lipszky János, a térképész iratai.

A források

Lipszky Jánosnak a grófhöz intézett levelei ma a családi levéltár Györgyhöz (is) kapcsolódó egységeiben találhatóak, Festetics (I) György levelezése (ld. a 9. jegyzetet), illetve a Directoriatust anyaga között (ld. a forrásközlést).

Festetics György 1791-ben leszerelt, hazatért Keszthelyre és szinte azonnal kézbe vette birtokai igazgatását. Az ügyek eredményesebb intézése érdekében 1792 nyarán — saját maga által kidolgozott tervezet szerint — felállított egy tanácsadó-végrehajtó testületet, a Directoriatust (másképp Directoratus), amely az ő vezetése alatt központilag intézte a teljes Festetics-vagyon kormányzását. Ez a szerv nemcsak a gazdasági, hanem valamennyi, a vagyonhoz vagy a családhoz kapcsolódó ügygel foglalkozott, és a hozzá érkezett minden írást, kérvényt, levelet stb. megőrzött, ennek köszönhetően a levéltár ezen része nagy számban tartalmaz történelmi, irodalomtörténeti értékű iratokat.

A Directoriatust működésében kialakult egyfajta ügymenet: Festetics minden beérkező iratot átadott elintézésre a megfelelő utasításával együtt, és ugyancsak a szerv hajtotta végre a gróf elhatározásait is. A beérkezett iratokat vagy teljes szövegekben, vagy kivonatban — az irat nyelvétől függetlenül magyarul — évenként újrakezdődő sorszámozással, folyamatosan vezették be a Directoriatust üléseiről készített ülésjegyzőkönyvbe. Az iratok évek szerint voltak rendezve, a jegyzőkönyvekhez tematikus indexet is összeállítottak.³³

A fennmaradt források által kínált lehetőséget kihasználva, Lipszky leveleit nem láttam el külön fejregesztával, hanem a levelek után közlöm a magyar nyelvű jegyzőkönyvi kivonatot, illetve az ügyben hozott döntést/megjegyzést is. A forrásokban csak az értelmezést nehezítő legszükségesebb esetekben alkalmaztam jegyzeteket, a rövidítések feloldását nem jelöltem.

A német nyelvű leveleket az eredeti ortográfiát követve (a levélírók stílusát, helyesírását is bemutatva) betűhíven közlöm, a magyar nyelvű jegyzőkönyvrészeket pedig a mai helyesírás és központosítás szerint, de az eredeti stílust visszaadva.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani Németh Ildikónak, aki a német nyelvű részek olvasatában és értelmezésében előzékenyen segítségemre volt.

33 A Festetics család levéltárát ismertette *Iványi Béla*: A Festetics család keszthelyi levéltára. In: Levéltári Közlemények, 14. (1946) 170208. p., a directoriatális levéltári rész: 186–189. p., majd *Bakács István*: A Festetics-család levéltárának rendezése. In: Levéltári Híradó, 5. (1955) 1–2. sz. 76–155. p., később uő. az anyag repertóriumát is elkészítette (1955).

Gróf Festetics György (1755– 1819)

LIPSZKY JÁNOS LEVELEI GRÓF FESTETICS GYÖRGYHÖZ

1798–1803

I.

1798. július 5. Pest.

MOL P 279 Festetics család levéltára. Directoratus. 1798. 718. sz.

Hoch Gebohrner Graf!

Euero Hochgebohrtner gütige sowohl als Gnädige Zusaage in Mitwirkung und Unterstützung meiner Unternehmung, hat mich um so mehr belebet, als da ich seith anbeginn meines Planes, schon in voraus darauf zehlte, überzeugt, daß ich an niemanden im Unsere Vatherlande mächtigeren Beförderer, einer Unternehmung diser Arth finden würde.

In der That ist es Schande für unser Vatherland, daß wir in Entwerffung guter Carten, von disen so schönen interessanten Lande, noch so weith zurück sein, daß wir nicht einmahl eine genau Trigonometrisch- viel weniger Astronomische-Meßung dieses Landes aufweisen können. Auch die des Hoff-Kriegs-Raths Mappen und Anno 1785 zu stand gebrachte Carte von Ungarn beruhet nicht auf astronomischen Prinzipien, da doch erweißlich ist, daß ohnerachtet der besten Trigonometrischen Vermeßung, die Geometrische Abwikelung eines Landes von Größe diser Arth, wie Ungarn samt angränzenden Landen ist, ohnmöglich ohne astronomischen Beyhilfen ihr bestand haben kann.

All zu schpäth sahe ich ein, das kühne Vorhaben, welches ich auf mich nahm, und erst dann sahe ich die Geographischen Mängel (denen dises Land Leider! noch unterlieget) ein, als ich bereits Hand an Werk angelegt, daß es beynahe ohnmöglich seyn von Ungarn etwas guthes brauchbahres zu liefern, ohne zugleich in die Fehler der Müller, Mikoviný, Szaszky, Kraý, Czaký, Marsigli, Krieger, Orellý, Schrämbel, Artarie Comp. & c zu verfallen, welche alle theils Stükwerke, Nachstiche, und unvolständige Copien sind, allein meines Wißens gründet sich keine auf wirkliche trigonometrisch-astronomische Meßung.

Dieses bewog mich, die Herrn Astronomen, als Pater Taucher zu Offen, P. Trisnaker zu Vienn, und besonders den gelehrten v. Zach aufzufordern, und sie in's gesamt um Ihre Beyträge, und zu meinen Geographischen Orths-bestimmungen äuserst nöthigen Astronomischen Beobachtungen zu ersuchen, wobey Herr Tris-

neker, besonders und vorzüglich aber H. Zach, Major und Directeur der Sternwarthe zu Seeberg bey Gotha das seinige that; Meine Correspondenzz und bekenntschafft mit diesem Manne wurde in der folge interessant, und setzte mich in die Verfaßung, daß ich nunmehr mehr data zur Verfertigung einer Geographischen Carte dises Landes besitze, als der Hoff durch Verschwendung so viel tausenden, kaum dahin zu bringen im Stande sein würde.

Von keinem Lande in der Welt, ist es beynahe so schwer eine allgemein brauchbare Carte zu liefern, wie von Ungarn, zum theil schon, wegen der Mannigfaltigkeith der Nationen, deren jede fast eine andere Nomenclatur oft ganz verschieden von der andern führet, so zwar, daß mann zuviel Örther antrifft, die auch 4 in jedermahligen Sprache ganz verschiedene Nahmen führen; um disen Gegenstand zu höben,³⁴ habe ich mich entschloßen, die Ortschaften in der Carte nach der herrschenden Sprache der Einwohner zu benennen, und zur bequemlichkeith der Nachsuchung ein alphabetisches Nahmen Register aller in Königreich befindlichen Ortschaften, Praedien, Schlößer u. s. w. beyzulegen, jedoch jedermahlen mit Verweisung auf die in der Carte bemerkte nomenclatur.

Die Carte selbst, wird in Sectionen bearbeitet, anfangs 16, bloß Ungarn und theile der angränzende Länder enthaltend, jede Section in Regal folio Blatt von 20 Viener Duodecimal Zoll länge, und 18 Zoll breite der Maastaab hintzu wird 3/4 Zoll eine Geographische oder Deutsche Meile, folglich ein Grad der Breite = 11,25"; so wie ich Muße und Gelegenheith finden werde, gedenke ich die Carte nur 14 Blätter, und wenn es die Kriegs-Umstände erfordern solten, auch weithers aus zu dehnen, doch diß bis dahin – in Suspenso.

Um das Werk desto vollständiger zu machen, intentionire ich, disen Herbst, woferne mir die Regirung Schwierigkeith machen, und durch den Erlauer H. Bischoff aus seiner Sternwarthe 3. Stük Instrumenten, nemlich 1. Quadrant 1. Pendel Uhr 1. Tubus zugesagt werden, mit den hiesigen Sternwarthe adjuncten H. Bogdanich, (ich kann es ohne Scheu behaupten, einen der ersten Mathematiker in der Monarchie) auf eigene Umkosten, eine astronomische Expedition, längst der Gränze dieses Königreichs über Varasdin, Gradisca, Semlin, alt Orsova, Marga, Szigeth, Munkáts, Orlik, Leutsau, Csacza, und Holits zu machen; habe ich nun einmahl dise, so sind meine bisherigen Schwierigkeithen, alle gehoben, und ich kann alsdann getrost, ohnverzüglich die lezste Hand an das Werk legen.

Nichts desto weniger, ist es damit noch nicht abgethan, den eine Unternehmung der Arth, als ich es auszuführen gedenke, kann nicht genug (besonders Er³⁵ par-

34 Vö.: „Um diesen Umstand zu heben...“ In: MC, 1803. Bd. VIII. 3. St. szeptember. 235. p.

ticulir, der nicht überall zu sein und aller selbst irgends zu können, gelegenheit hat) Carten und Zeichnungen sowohl als Beschreibungen aufzutreiben, um alle Fehler und zweifelhafte Gegenstände mit Richtigkeith zu verbeßern.

Euero Hochwohlgeborner hatten vor etwelchen Monathen, die Gnade gehobt, mir etwelche Carten und Zeichnungen zu disem Behuffe auf das baldigste übermachen zu wollen; ich sehe Ihnen mit sehnlichsten Wunsche entgegen; besonders würde es ein auserordentlich guter und großen Beytrag für mich, etwas Carten und Zeichnungen von Croatischen und Slavonischen Länder, zu überkommen; ich würde es nicht unterlaßen mit Schriftlichen Empfangscheinen zu belegen, gegen die ehe baldigste mit großen Dankabstattung verbunden Remittirung.

Graf Szécsenyi wird zuversichtlich auch eine Carte von Croatien besitzen, Euer Hochwohl kostet nur Hodero Wünschäußerung, und ich bin überzeugt, daß S. Exelenz mit tausend frieden sich herbeylaßen werden.

Halten Euero Hochgebohrner nicht zur Ungnade dise meine Zudringlichkeith, vielmehr, nehmen es, als einen Beweiß meines Zutrauens und vorzüglichsten Hochschätzung und Verehrung gegen Sie, mit der ich zu sein die Ehre habe

Eocro Hochgebohrnen

Pest, den 5. Julii 1798.

ganz unterthänigst gehorsamster
Lipszky

[*Kivonat:*]

718. sz. Pest, 1798. július 5.

Lipszky főhadnagy úr őnagyságának ezelőtt egynehány hónappal tett kegyes ajánlása szerint bátorkodik könyörögni a munkában lévő Magyarországi Mappának tökéletesebb kidolgozásához kívántató némely mappák és rajzolatok, kivált Croatiát, és Slavoniát illetőknek megküldtetéséért, melyekről nemcsak reversalist adni, hanem minél előbb köszönettel vissza is küldeni fogja. Minthogy pedig reményli, hogy gróf Széchényi őexcellenciájánál is meg fog Horvátországnak mappája találtatni, méltóztasson magát őnagysága ez eránt is közbenvetni, és nem kétli, hogy őexcellenciája örömet ki fogja adni.

[Döntés/Megjegyzés:]

Director úrnak Szalkszentmártonba és Pestre menetelével Lipszky úrnak egy néhány darab mappák küldetnek és annak reversalisára erga restitutionem által fognak adatni.

II.

1798. augusztus 19. Pest.

MOL P 279 Festetics család levéltára. Directoratus. 1798. 862. sz.

Hochgebohner Graff,
Innsonders Hochgebiethendester Herr!

Mit großen Dank abstattung nehme ich Euero Hochgebohnen-ersten Geographischen vortreflichen Beytrag, da ich schon durch dieses in der ausarbeitung der Sclavonischen Gränze einen Großen Vorschub erhalten; die Veröczer Geschpannschaft verdient mehr Rücksicht als bloß Einsicht davon zu nehmen — Schade daß das angränzende Poseganer Comitath noch nicht auf diese Arth bearbeitet existirt.

S. Excellenz Graf Szécseny hatten die Gnade vermuthlich auf Euero Hochgebohnen Einschprache mir wiederholt anzutragen, mich Ihrer berühmten ganzen Geographischen Collection ohne Anstand bedienen zu dürffen, welche Unterstützung!

Euero Hochgebornen nehme mir die Ehre zum Zeichen meiner Erkantlichsten Dankbahrkeith ein Original Exemplare der für den Hoff gestochenen und geheim gehaltenen Gallicischen Carte hiemit zu überschiken, ist eine Raritaet, ich erhielt es unter der Hand mit vielen Mühe und Verwendung und doch erst nach ableben des Mappirungs-Directeur in beyde Gallicien Freyherrn v. Metzburg; Er hinterließ in seiner Verlaßenschaft 11 Stück Exemplarien, die Er alle gegen Recipisse hatte, man Booth viel Geld um diese Stücken, aber alles wurde abgewiesen; eben erhalte ich die Nachricht, daß die Kunst Verwandten Reussirt³⁶ haben, und es kauflich an sich gebracht, dann adieu Geheimniß! viel Glück zum Nachstechen! endlich werden wir auch von Gallicien was richtiges haben, es ist das einzige Land nach Frankreich in Europa, deßen Meßung auf wahren Principie gegründet ist.

36 A francia 'réussir': 'sikeresen hajt végre, old meg, sikerrel jár', németesített alakja.

In der sicheren Erwartung, Euero Hochbohrnen werden auch ferners nicht unterlaßen, meine Unternehmung gnädigst zu unterstützen, nehme mir die Ehre in der grösten Hochschätzung und Verehrung zu sein

Euero Hochbohrnen

Pest den 19. Aug. 1798.

ganz unterthänigst gehorsamster

J. Lipszky Oberlieutenant

[*Kivonat:*]

862. sz. Pest, 1798. augusztus 19.

Lipszky főhadnagy úr köszöni őnagyságának az általküldetett mappákat, melyek a sclavóniai határoknak kidolgozásában nagy előmenetelére szolgálnak, kiváltképpen jeles Verőce vármegyének mappája. Méltóságos gróf Széchényi őexcellenciája is egész geographica collectióját használás végett, nyilván őnagysága szószólására néki odaajánlani méltóztatott. Tartozó háládatosságának néminemű jeléül egy originalis exemplárt az udvar számára készült és titokban tartatott lodomériai és galíciai mappából küld, mely ritkaság, s amelyhez ő is igen nehezen jutott, b. Metzburg halála után, aki 11 exemplárokat hagyott maga után, melyek mind receptisse mellett voltak nála. Sokat ígértek ezen példázatokért, de eleinten mind eligazítottak, hanem most veszi a tudósítást, hogy az ahhoz értők mégis oly szerencsések voltak, és megvették. Így tehát már nem fog titok maradni, és Galíciáról is fogunk igazi jó mappákat kapni, mely Franciaország után Európában az egyetlen egy tartomány, melynek felmérése igaz principiumokon fundáltatik. Többire reményli, hogy őnagysága az ő munkáját tovább is kegyesen elősegélleni fog méltóztatni.

[*Döntés/Megjegyzés:*]

Lodomériának, Galiciának és Bukovinának mappája, az abban foglalt városok és helységek lajstromával együtt a bibliothecába beadatott.

III.

1799. január 12. Pest

MOL P 279 Festetics család levéltára. Directoratus. 1799. 56. sz.

Hochgebohner Graff!

Den richtigen Empfang Euero Hochwohlgebohrnen schätzbahren Schreibens sowohl als gleichsam der mitgeschickten 14 Stück Carten habe die Ehre hiemit zu bestätigen; ich statte meinen wärmsten Dank für den so gnädigen als baldigen Beytrag, ich werde nicht unterlaßen auf das beste zu benutzen, nur vermiße ich eines mir der nothwändigsten und zu Meinen Behuffe brauchbahresten Stücken, die Carte des Pester Comitats von Balla; Euer Hochgebohrnen werden mir es nicht ungnädig nehmen, wenn ich mir die freiheith nehme, um dise vorzüglich zu bitten, und wenn es sein könnte solche, worinn zum unterschied der Wiesen und Moräste, die Wäßer schon mit Blauen farbe angelegt sind.

Wegen der astronomischen Unternehmung, hat es schon seine Richtigkeith gehabt, es bis frühe Jahr aufzuschieben, und weil S. Königl. Hoheith den letzten Tag Ihrer abreise ganzen Tag nicht zu Hause, folglich niemanden schprechen wolten, so konnte ich erst um 7 Uhr Abends bey S. Königl. vorkommen; meiner dringenden Vorstellung zu folge, haben demnach S. Königl. Hoheith alsogleich ein Nachdrückliches Hand Billiet an dem Herrn Praesidenten erlaßen, nicht nur Alle Etwann³⁷ obwalten den Schwierigkeithen alsogleich zu höben, sondern die Sache ohne mindesten Zeith Verschub zu veranlaßen; Bogdanits wurde demnach binnen 3 Tagen gänzlich abgefertiget, und nicht nur mit allen nöthigen Instructionen und Päßen versehen, sondern auch auf der Stelle 1500 fl. aus der Cassa angewisen, und wenn Er noch mehr bedürfften solte, an die nächsten Cassen verweisen; zwischen Heüthe und Morgen macht Er seine erste Beobachtung zu Fiume.

Weil nun Euero Hochgebohrnen mir die nöthige Unterstützung wiederholt zu verheißen geruhen, so schreibe ich unter einen an den Kupfer Stecher Prixner; mein fester Entschluß ist nun, die Carte zu verzeichnen, und binnen einem Jahr wenigstens ein Blatt Stechen zu laßen; solte die Unternehmung Beyfall und bey Hoffe Unterstützung finden, so werde ich mit allen Ernst die letzte Hand anlegen, und zur Stechung derselben so viel Individuen verschreiben, als es erforderlich sein wird,

37 bizonnyalan olvasat

um selbe höchstens binnen 6 Jahren ganz zu Stande zu bringen; dem Plan hierüber, als auch meine weithere Ideen, werde die Ehre haben mündlich zu eröffnen.

Ich nehme mir die Ehre in der grösten Hochschätzung und Verehrung zu sein
Euer Hochgebornen

Pest den 12. Jan. 1799.

ganz unterthänigster diener

J. Lipszky oberlieutenant

[*Kivonat:*]

56. sz. Pest, 1799. január 12.

Lipszky főhadnagy úr köszöni őnagyságának a megküldött 14 darab mappákat, amelyeket minél jobban fogja használni, csak hogy még Pest vármegyének Balla úr által készített mappája nélkül szűkölködik, melyre legnagyobb szüksége volna, s a maga céljára leginkább használhatná azt, azért őnagyságának könyörög, méltóztatná néki azt kegyesen megküldeni, melyen a réteknek és posványoknak megkülönböztetésére, a vizek kék festéssel meg vannak jegyezve.

2. Jelenti: hogy az astronomiai vizsgálatra nézve a királyi főherceg és nádorispánnál tett kérése által végrevitte azt, hogy Bogdanich úr szükséges instructiókkal, passzusokkal és költségekkel expediáltatott, és már a napokban Fiumében fogja első observációját tenni.

3. Minthogy őnagysága több ízben az adandó segítség eránt kegyes ajánlást tenni méltóztatott, most egyszersmind Prixner rézmetszőnek is ír, s már meghatározott szándéka a mappát elkészíteni, s egy esztendő alatt legalább egy darabot kimetszertetni, és hogyha munkája applausust, és az udvarnál segítséget találna, azt minden erővel tökéletességre fogja vinni, s a metszéshez annyi individuumokat szerezni, amennyi fog kívántatni, hogy legfeljebb 6 esztendő alatt megkészüljön. Az erről való plánumát és gondolatait szóval fogja őnagyságával közleni.

[*Döntés/Megjegyzés:*]

Tudomásul.

IV.

Lipszky János levele Festetics Györgyhöz, melyben az Udvari Haditanács engedélyét küldi másolatban [nincs az iratban], illetve az elkészítendő térkép rézmetszőjével végzett megbeszéléseiről számol be, mellékelve a rézmetsző, Prixner Gottfried levelét.

1799. december 11. Pest.

MOL P 279 Festetics család levéltára. Directoratus. 1799. 1377. sz.

Hochgebohner Graff!

Euro Hochgebohnen, als den thätigsten Theilnehmer meiner Geographischen Unternehmung, eile ich die Resultate meiner an dem k. k. Hoff-Kriegs-Rath einbeförderten Äuserung, hiemit in Copia mit zu theilen. Es kann, und wird nunmehr der Unternehmung gar nicht an Mittel fehlen, eine so viel möglich genaue und schon lange gewünschte Carte zu stande zu bringen.

Zu disem so mächtigen Vorschrung, haben bloß und allein Euer Hochwohlgebohnen, durch hochdero großmüthiges und freywilliges Anerbiethen und Unterstützung, mir den Sporn und aneiferung, und respective zu noch immer erhabeneren und kühneren Planen und Projecten das encouragement gegeben; deßen Früchte, alle die Resultaten sind; und im Grunde, wenn die Unternehmung je zu Stande kommen solte, das dasein ihrer Volkommenheith, und schnelle Existenz, bloß hochdero protecten³⁸ Unterstützung und Vorschüßen zu verdanken haben wird.

Um die kostbahre Zeith des Lebens nicht zu säunen; sonderlich, weil der astronom schon diser Tagen fertig, und auch ein und andern Comitates bereits an die statthalterey Ihre rectificirte Elencha und Carten schon eingeschikt haben, so habe ich mich fest entschloßen, Ein Blatt (das Musterblatt) noch vor dem Georgi, und wenn es sein könnte, auf diesen Tag, wenigstens zum Stich bringen zu laßen.

Da ich aber nun, auser den bereits schon dem Kupferstecher allein zugekommenen Vorschüßen, mich Contractmäßig noch vor seiner Abreise 1000 f. zu weithers erforderlichen Theils Reise Umkosten und Umsiedlung, Theils nöthigen Individuen, und andere Materialien, und zwar ein paar Monathe, vor seinen Aufbruche zu schiken veroblighirt habe, mich stützend fest, auf die von Euro Hochwohlgeboren Großmüthig bestimmte Beyträge; so wird es nunmehr bloß bey Euer

38 bizonytalan olvasat

Hochwohlgebohren eigenen freyen disposition beruhen, ob ich disem Kupferstecher (zwar meinem Wunsche gemäß) anhero kommen lassen solle.

Aus dem anschließigen wieder Rükerbittenden Schreiben des Gedachten Kupferstecher wolle beliebig sein das weithern unsere praeliminair Nothwändigkeithen hochgefälligst zu entnehmen.

Ich werde es ein Waagen, die so belobenswürdige Großmuth, und die Arth auf welche dise von Euero Hochgebohrnen dargereichten Vorschübe geschehen, zu gemißbrauchen; um so mehr, als da ich gleich von anbeginn dieser Ernsthaftten Unternehmung den calcul lediglich auf die 2000 f. gestützt; allein! um der compromissum (nachdeme mann Euer Hochgebohrnen und mich bereits in öffentlichen Blätter dem publico angekündet hat) zu entsprechen, *wäre unumgänglich erforderlich, die 1000 f., wenn es sonst Euer Hochgebohrnen gefällig sein solte, wenigstens höchstens mit Ende Januarii, oder anfang Februarii gütigst zufließen lassen*³⁹; In erstegung des bereits bewürkten, da mich das mehrmahlige Druklohn der bey nahe 3000 Bögen, dann die zur Abschrifften hintzu von der Statthalterey Buchhalterey (Bogen für Bogen in duplo pro 16–18 xr. gerechnet) verwendete Cancellisten allein enorme Summe, bey nahe gegen 700 f. gekostet solen, ohngerechnet deren dem Kupfer Stecher auf die verfloßene Sommer Reise und andere Materialien und Kupfer Platten dargereichten Summen.

In erwartung Euer Hochgebohrnen Rükantworth-Schreiben, und mir zu fernere Maaßnahme dienenden hochgefälligen Disposition, habe die Ehre in der grösten Hochschätzung und Verehrung zu sein

Euero Hochgebohren
Pest den 11 Dec. 1799.

ganz gehorsamstender
J. Lipszky Rittmeister

Prixner mellékelt levele

Wohlgebohrner!
Insonders Hochzuechrender Herr!

Das geehrte Schreiben dieses Monaths habe erhalten, und daraus ersehen, das I. G.⁴⁰ ein Schreiben von mir erwarteten, in welchen ich Sie zuversichtlich von unserer unternehmung benachrichtigen solte: Und habe also die Ehre I. G. zu ver-

39 A dőlt betűs részek az eredetiben aláhúzottak.

40 Ihre Gnade.

sichern, daß bey mir lauth unsern schon abgefaßten beratschlagungen, alles nur auf dero Wink beruhet mir Ordre zu geben, und zu einen Anfang zu schreiten; I. G. dürfen jezt gantz unbekümert seyn, deßen was mir zu vollenden zusteht, Sorgen Sie nur daß wir bald einen Anfang machen können, und da solcher freylich nicht ehe geschehen kan, als bis der Astronom zu stande, und auch die Comitате ihre berichtigung eingeschikt haben, denn bis dahin ist alle unsere unternehmung vergeblich.

Ich habe von Wien noch keine Nachricht erhalten können, wegen der Ödenburger und Canal Carte, muß also anstehen bis ich selbst nach Wien reiße, und so ist es auch mit meinen andern Expeditionen daselbst vor H. Karacz und vor mich, so auch wegen den Druk Papier zu der Carte, daß ich mir Proben nehme, und eine Gattung wähle die gut, und einen Preiß schluß, daß wenn ich solches brauche, nur komen darf lassen, dieses alles beruhet auf die in Contract bestimbte anticipirung.

Da also wie ich aus dero Schreiben vernehme, bis Georgi noch nicht angefangen werden kan, I. G. aber glauben das es zu meinen Vortheil beßer in Pest und Ofen, als hier in Preßburg seyn sollte, so entschlüße mich auf Georgi von hier hieunter zu siedeln, ich werde mir zu thun schon suchen zu verschaffen bis unsere Arbeith angeht; da ich mich hinunter zu gehen schon einmahl verpflichtet, so ist es gleich viel, ob ich ein Virl oder halb Jahr früher oder später dort bin, mein loschie⁴¹ ist aufgekündt, und was soll ich mir aufeine kurze Zeith ein andres miethen, welches Ihnen zur last fallen würde.

Doch dieses alles mit den Beding, daß mir die 1000 fl. 2 Monathe vor Georgi (nicht aber 2 Wochen, denn da wäre mir die Zeith zu meiner Expedirung zu kurz, und würde nur dadurch gehindert, meinen mir vorgesezten Plan in meinen Verichtungen fortzusezen) lauth geschloßenen Contract anticipirt werden, mit dem versprechen, das so bald ich zu unsern Anfang berufen, auch so gleich handanlegen werde.

Dieser Punkt aber da mir I. G. die 1000 f. nach geendigter Arbeith des ersten Blattes gleich wieder abziehen wollen, geht mir nicht in Sinn, etwas nach und nach bey jeden Blatt will ich mir gefallen laßen, aber nicht die ganze Summa auf einmahl, welches mir noch bey keinen Contract wiederfahren, bey der Gallizischen Carte hatte 700 fl. anticipation, aber es wurde mir nichts abgezogen, man hätte mich dadurch in meinen Arbeithen nur geschwächt, da man im Anfange immer volle Auslagen hat, hier hatte ich weder Holtz noch loschie zu besorgen, welches ich aber hier zu besorgen habe, nur das Kupfer schleifen was macht mir das für tägliche

41 A francia 'loge', 'logement': 'lakás, szállás' eltorzított alakja.

auslagen, welches doch fast die gantze Arbeith durch währt, und diese 1000 f. wenn ich alles Zusam in betracht nehme, als den Schriftstecher, den Zeichner wenn sich einer finden solte, welche beede von mir besoldet werden, nebst dem Quatir, holtz Schleifer läüth (da kombt beynahe eine ganze fabrique Zusam) die umsiedelung, die anschaffung nöthiger Sachen, dieses alles in betracht genohmen, ohne andern Kleinigkeiten der täglichen Notturft zu gedenken, wie muß ich die 1000 fl. auszirkeln um ein jedes deken zu können. Ich hofe also I. G. werden mich bey meiner aufrichtigen unternehmung und Fleiße den ich nicht sparen werde, nicht gedenken zu schwächen, noch viel weniger das Zutrauen, das ich zu I. G. in guten Vertrauen seze und bereits habe dadurch schmälere.

So haben wir auch bey Schlußung unsers Contracts einen Haupt Punkt in acht zu nehmen vergeßen, welches ich doch bey meinen ersten Anfang in meinen Schreiben schon erwähnt haben, nemblich wegen der bestelung der Kupfer Tafeln, sollen wir jedes mahl bey jeden Anfang einer Tafel, eine Platte bestellen, so arbeithen wir jede Tafel mit Ungewißheit, bestellen wir aber solche auf einmahl zugleich, so erkennen wir die Güte aller andern bey der ersten Tafel: doch zum wenigsten nur die helfte, und das Kupfer ist jezt gestigen, und war, ich bekomme jezo kein tt. unter 1 ft. welches ich bey meiner Ankunft in Preßburg um 16 Groschen zahlte, eine jede Tafel enthält an Gewicht bis 18 tt. dahero ist leicht auszurechnen wie hoch der betrag der helfte, oder aller Tafeln ausmacht, dann kombt noch das schleifen dazu att. pr. 24 xf.

Zwey Platten bringe ich mit wenn ich hinunter komme, daß solche bereit seynd, um gleich ohne hinderniße arbeithen zu können, auch können wir die andern bestelung der übrigen noch anstehen laßen, bis die erste Tafel vollendet ist, nun ist aber die Frage, ob ich in Pest auch solche Platten bekommen kan, wo nicht, so müste ich der Platten halber nach Schmölnitz auf den Kupfer hammer reißen, und solche dorten verfertigen laßen, den da bekomme ich das Kupfer aus der ersten hand, und billiger, und bekomme gutes und reines Kupfer.

Was die Probe Zeichnung anbetrift, oder daran auszustellen, oder zu sagen ist, werde mit Wohlgefallen anhören, wenn ich die Ehre werde haben bey Ihnen einzusprechen.

Da nun die reine Auszeichnung durch das gantze Werk auf mir liegt, aber doch trachten werde in Wien mir einen ausfindig zu machen, Solte I. G. aber einer aufstoßen, von dem Sie glauben, daß Sie mit ihm zufrieden sind, so ist es wohl schwer etwas auszusetzen, ohne daß man erst das freywillige begehren des andern vernimbt, Ich meyne Täglich 1 ft. hochstens 4 zwanziger, dieses muß aber nach den Tag bestimbt werden, kombt er einen Tag nicht so hat er auch keinen lohn, dieses ist der schwerste Punkt etwas gewißes voraus zu sagen oder zu bestimmen,

den ich voraus selbst nicht genau berechnen kan, als bis wir die erste Tafel werden vollendet haben, den ich kan nicht wissen wie lange H. Karacz an einer Tafel arbeiten, oder Zeith brauchen wirdt, bis er die erste geendiget haben wird, denn kan ich erst schlüßen, wie meine Rechnung steht, und so ist es auch mit den Zeichner. Kaßen I. G. große Raben schüßen das wir hinlänglich mit guten Raben federn versehen sind, denn wir werden solche brauchen.

Seyd meiner Abreise von Pest nach Preßburg, gienge mir alles verkhert, erst die Erdődische Arbeith versäumbt, meine andern Kundschaften haben sich an andere gewendet, weilen es durch die Ankündigung lauth wurde, das ich nach Pest gehe, 3tens habe mit H. Andasy einen Contract über 700 f. welche Arbeith die helfte schon fertig, er aber ist seith Pfingsten nach Wien gereiset, und bis dato noch nicht komen, weiß auch kein Mensch nicht wo er geblieben ist, ist das Werk also unvollendet liegen geblieben. Music⁴² Berken war der Zeith in Somer auch bey mir, und hatte verlangen, bey unsern Werk mitarbeiter zu seyn, da ich ihme aber gerade sagte, das er erstens zu theuer, und die Stelle schon mit einen andern besetzt wäre, ging er ganz verdroßen von mir, und kam nicht wieder.

Dieses ist es also was ich I. G. vordißmahl berichten kan, worüber ich bitte mir einen baldigen Entschluß fürüber einzusenden, der ich ansonsten mit wahrer Hochachtung und Ergebenheit verharre

Ihro Gnaden

Presburg den 25 Nov. 1799.

unterthänigster

Gottfried Prixner mp.

Kupferstecher

[Kivonat:]

1377. sz. Pest, 1799. december 11.

Lipszky kapitány úr jelenti őnagyságának, hogy a készülendő mappákból legfeljebb a jövő Szent György napra mustrául már szándékozik nyomtattatni; de mivel mind a képmetszőre, s mind egyéb Individuumokra és materialékra sok költségei vagynak, kéri őnagyságát, hogy januarius végére, vagy pedig legfeljebb februarius elejére néki 1000 forintokat küldeni méltóztatna, kikérvén őnagyságától az erre adandó választ.

42 A francia 'monsieur': 'úr' eltorzított alakja.

[Döntés/Megjegyzés:]

Válaszoltatott:

Örvend rajta őnagysága, hogy kapitány úr munkájában a F. K. Haditanács is segítségül fog lenni, és hogy érdemeire nézve kapitányi rangra emeltetett.

Amint hallja őnagysága, az astronomus utazásában némely punctumokat kihagyott, nem volna-e tehát szükséges egy recalculatiót s második ízbeli expeditiót tenni? hallván azt is, hogy még sok vármegyék tudósításaikat meg nem tették, nem volna-e hasznos a F. Haditanács parancsolatjából a vármegye inzenérjeinek feladatni, hogy minden circulusban egy legértelmesebb vármegye inzenérje az egész kerületet eljáván, s a mappát tudósításokkal együtt mindenütt megvizsgálván, arról jegyzéseit feltegye, de mindezeket őnagysága a kapitány úrnak bölcs belátására hagyja. Ami a megajánlott 2 ezer forintoknak két esztendő alatt leendő megadását illeti, valamint már őnagysága 1 ezer forintokat megadott, úgy szintén a másik 1000 forintokat akképpen osztotta fel, hogy 500 forint most újesztendőre, a másik 500-at pedig április hónapban le fogja tetetni, és így az egész summa 8 hónapokkal előbb ki fog fizettetni, mintsem az elejénten megajánltatott.

V.

1803. május 20. Pest.

MOL P 279 Festetics család levéltára. Directoratus. 33. cs. 532. sz.

Hochgebohrner Graf,

Innsonders Hochzuverehrendester Herr! Herr!

Ich eile Euero Hochgebohrnen als den ersten und der thätigsten unterstützer meiner dießeitigen geographischen unternehmung zu benachrichten, daß ich eben mit der Mitte dieses lauffenden Monaths die Blätter meiner Charte von Ungern nebst der General Charte mittelst des General Commendo an die Löb. Statthalterey, und so ferners zur Einsicht S. Mayestaet eingesendet habe.

So wie es die Pflicht erheischet, da ich die größere Charte (wenn Sie sonst die censur glücklich passirt) S. Königl. Hoheit dem Palatin und Landständen widme; eben in dem Maaße bin ich für die mir von jeher, und besonders bey anbeginn meiner dißeitigen unternehmung bezeugte und wiederholte Aufmunterung, und in der folge mir so schnell als großmüthig aus eigenen Antrieb, auch werktthätige unterstützung, noch immer des wärmsten dankgeföhls Inne; als daß ich nicht zur strengsten Pflicht anrechnen solte bey disem Endlichen Schluße meines Werkes,

hiemit nebst meinem Innigsten Dank, zum zeichen meines zwar schwachen, aber aufrichtig dankbaren Merkmahls, auch, des *General Blatt des Königreichs Ungern und angränzenden Länder, Euero Hochgebohrnen zum bleibenden denkmahl öffentlich zu verehren*; Erlauben Euer Hochgebohrnen gütigst dises kleine aber von wahr aufrichtig dankbaren Gefühle entschpringendes Merkmahl, und erhalten mich auch ferners in Ihre mir stets unschätzbahren Andenkens, der ich in der großen Verehrung Lebenslänglich bin

Euero Hochgebohrnen

Pest, den 20. Maii 1803.

unterthänigst ganz gehorsamstender

J. v. Lipszky Rittmeister

[*Kivonat:*]

532. sz. Pest, 1803. május 20.

Lipszky kapitány úr jelenti őnagyságának, hogy Magyarország lerajzolásának mappáit, úgyszintén egybefoglalt mappáját már elvégezte, s a General Commando által meg is küldettek a Felséges Helytartótanácsnak, melyek ha a censurán általmehetnek, Palatinus ő királyi hercegségének s az ország nagyjainak fogja szentelni, egész Magyarország s ahhoz tartozó országok leírása mappájával maradandó emlékezetül őnagyságát is meg fogja tisztelni.

[*Döntés/Megjegyzés:*]

Válasz iratott: Dicséretes munkájának szerencsés elkészülése felől való tudósítás annál kellemetesebb őnagysága előtt, mennél nagyobb tisztelője oly becses munkáknak, melyek a közhaszonra céloznak, s annak jeléül a legnagyobb mappái közül négy példázatra előrefizetést ajánl. Azon barátságos hajlandóságáért pedig az úrnak, mellyel maradandó emlékezetül Magyarország General Blattjét őnagyságának dedicálni kívánja, köszönetét jelenti, azon kéréssel, hogy méltóztasson arról tudósítást tenni a kapitány úr, mibe fog kerülni a metszetés, s azután további maga meghatározását ki fogja nyilatkoztatni őnagysága.

VI.

Schedius Lajos, Lipszky János és a Kilián Testvérek levele
Festetics Györgyhöz.

1803. augusztus 20. Pest.

*MOL P 279 Festetics család levéltára. Directoratus. 1803. 867. sz.**Schedius L. kézírása.*

Hochgebohrner, Hochzuverehrender Herr Graf!

Da Euer Hochgebohren, als der vorzüglichste Beförderer jeder patriotischen Unternehmung, bereits vor einiger Zeit mit einer namhaften Summe das hier angezeigte geogr[aphische] Werk zu unterstützen die zuvorkommende Güte hatten: so sind wir so frey, die schon damals an unterzeichneten Rittmeister Lipszky wirklich erlegten 2000 fl., als den Betrag für zwey Actien anzusehen, die Euer Hochgebohren zur Beförderung der Herausgabe dieser GeneralKarte zu nehmen gesonnen waren und noch sind. Demungeachtet aber dürfen wir das beyliegende gedruckte Sendschreiben Euer Hochgebohren um desto weniger vorenthalten, da es für zehn unserer größten Magnaten und Beförderer der Wissenschaften bestim[m]t ist, unter denen Hochdieselben den ehrenvollsten Platz einnehmen. Indessen senden wir dasselbe bloß in der Absicht, um Euer Hochgebohren sowohl von unserm bey der Herausgabe zu befolgenden Plan, als auch zugleich von den Verbindlichkeiten gebührend zu benachrichtigen, die wir uns in Betreff der zu dem bemeldtem Zwecke schon erhaltenen und zu erhaltenden Geldbeyträge selbst auferlegt haben. Nehmen Euer Hochgebohren hiemit die aufrichtigste Suldigung Ihrer großen Verdienste um die Beförderung alles Guten gütigst an, die mit der ungeheucheltsten Hochachtung leistet

Eurer Hochgebohren

Pesth, den 20. August 1803. unterthänigste geographische Societät

J. v. Lipszky Rittmeister
des vacant Vécsey'schen Heussaren RegimentsLudwig Schedius
Gebrüder Kilian
Buchhändler

[Kivonat:]

867. sz. Pest, 1803. augusztus 20.

Schedius Lajos professor és Lipszky kapitány urak, mint geographiai tudományra ügyelő társak, önagyságát az éránt tudósítják, méltóztasson Lipszky kapitány úr

által készített egész Magyarország földabrosza kiadására, megelőző jótevőséggel, Lipszky úrnak már letett 2000 forintokat mint két actiának értékét úgy tekinteni, melyeket ezen földabrosza kiadása segéllésére elvállalni szándéka volt s vagyon is őnagyságának.

2. Ez eránt való hirdetményt, mely tíz fő mágnásoknak s a tudományok segédjeinek van szánva, csak azon végből közlik ő nagyságával, hogy tudhassa plánumjukat a kiadásban, mely tudósítást kötelességeknek esmérik.

T. Csaba Reisz: Briefe von János Lipszky an den Grafen György Festetics

Die Aufklärung brachte am Ende des 18. Jh. eine bedeutende Entwicklung in der Buch- und Druckausgabe. Die Verleger übernahmen aber die Erscheinung der wissenschaftlichen Literatur wegen der geringen Interesse und dem daraus ergebenden finanziellen Risiko nicht, die Authoren konnten ihre Werke nur mit Hilfe der aristokratischen Unterstützer zum Gemeingut machen.

Der Graf György Festetics unterstützte neben der Literatur unter anderen auch die Kartenfertigung und Ausgabe. Er unterstützte die Lipszkys Karte von Ungarn in 9 Blättern nicht nur durch die Übergabe der von ihm besessenden Karten, sondern auch mit 2000 Ft. Der Author bemühte sich die bedeutende Hilfe dem Grafen auch dadurch zu danken, daß er über die Arbeit und über deren Phasen schriftlich oder mündlich informierte. In dem Archiv in Keszthely (Ungarisches Staatsarchiv) sind 6, an den Grafen gerichtete Briefe von Lipszky zu erhalten.

Die Briefe entstanden zum Teil in der frühen Phase des Unternehmens (1798–99) und berichten auch über solche Pläne, die später wesentlich veränderten. So ist es z. B. zu erfahren, daß der Author die Karte ursprünglich auf 16 Blättern verfertigen wollte und das Größenverhältnis 1:384 000 gewählt hatte. Das Größenverhältnis der endgültigen Karte ist aufgrund der in diesem Zusammenhang vollgeführten Rechnen 1:480 000 festzustellen. In den Briefen sind auch der originelle, sich zur Landesgrenze besser richtende Weg der durch Dániel Bogdanich geführten astronomischen Expedition, die weiteren Umstände der Verfertigung der Karte, die Kupferstiche und des Erscheinen erwähnt. Die letzten zwei Briefe berichten über die Ausgabe und das Abonnieren der schon gefertigten Karte.

Die Daten der veröffentlichten Briefe präzisieren und ergänzen die Umstände der Entstehung der Lipszky-Karte und das von der Arbeit gestaltete Bild.

A
SIC ITUR AD ASTRA

1995. 1–2. számából

Tóth Tamás: Bach huszárok. A szolgabírói hivatalok személyzete az 1850-es években

Waktor Andrea: A Ballagi család

Hunfalusy Szabolcs: A fasori Evangélikus Gimnázium tanulóinak társadalmi összetétele az alapítástól 1945-ig

Recenziók

Folyóiratszemle

Interjú Karády Viktorral

1995. 3–4. számából

Forisek Péter: Római kori emlékek a Balaton partjáról

Szatucsek Zoltán: A dél-balatoni borvidék a török korban

Katona Csaba: John Paget utazása Balatonfűre 1835-ben
(forrásközlés és forrástanulmány)

Kecskés Katalin: Kulturális törekvések szervezeti formáinak megteremtése a 19. századi Balatonfelvidéken

Karasz László: A balatoni települések infrastruktúrájának kiépülése a 20. században